

Madame de Maintenon

1635-1719.

Írta: Gineverné Győry Ilona.

Mikor a fiatal XIV. Lajos kezdett valamennyire felszabadulni a mindenható Mazarin bársonykeztyübe rejtett vaskezeének szorítása alól, egy Ouvrier nevű régész vállalkozott arra, hogy tervez a számára jelmondatot és jelvényt, amit a kor ízlése minden nagyúrtól megkívánt. A tervet nemsokára be is mutatta a királynak: aranylángolásu nap volt a jelvény, mely gazdagon löveli a sugarakat a földtekére: — a kép alatt pedig a jelmondat: *Nec pluribus impar*. Mi tagadás benne, a régész nem kizárólag a magáéból adott, mikor ezt megalkotta; bizonyos mértékig II. Fülöp spanyol király jelvényét utánozta és az egész jobban is illett talán az olyan királyhoz, aki korlátlan hatalommal uralkodott egy olyan birodalmon, „melyben a nap sohasem ment le”, mint ahhoz az erős gyámság alatt tartott fiatal királyhoz, akinek a nevelésből, tanításból is ugyan-csak szűken juttatott Mazarin készakarva, nehogy a nyakára találjon nőni, és akinek eleinte a pénzbeli rendelkezései is erősen meg lehettek szorítva, ha pénzügyminiszterének azt kellett egy-egy pénzkérésre felelnie: „Felsőged pénztárában nincs jelenleg semmi, hanem a bíbornok úr kölcsönözhet felsőgednek.”

A bíbornok úr, akinek akkor már kétszáz millió frankja volt összehalmozva!

De ha a jelvény nem egészen illett még akkor Lajoshoz, úgy látszik, ez föltette magában, hogy ő fog hát hozzá illeni ahhoz a jelvényhez. Nap lesz a maga birodalmában. Nap, aki központja lesz mindennek; nap, aki kormányozni fogja az, összes bolygók pályafutását; — nap, aki forrása lesz a fénynek egész birodalmára nézve.

És így lett belőle a „roi soleil”.

Az Ouvrier tervezte jelvény ott ragyogott a királyi címerpajzsokon, a trónteremben, a bútorokon, falkárpitokon és a „napkirály” elkezdett emelkedni pályáján a delelő felé.

A történelem olvasásának az a kicsinyes módja, amely azt képzei, hogy Kíio táblájára egyedül szalon memoírok vannak írva a maguk apró mendemondáival, éppen úgy meghamisítva látja XIV. Lajos képét, mint azok a történetírók, akik a legnagyobb királyok között emlegetik. Nem volt sem óriás, sem törpe. Elmetehetségre közepes ember volt; tanultságra egészen férfikoráig kevesebb a közepesnél, de tudta ezt és tudatlanságának ismerése volt az első jel arra, hogy ez az ember emelkedni fog.

Míg Mazarin élt, Lajos még csak azzal sem kockáztatta a köztük levő békét, hogy tüntetőleg pótolta volna azt, ami nevelésében Mazarin szántszándékos hanyagsága folytán maradt hiányos; — tizennyolcéves korától húszig csak aféle fölszínes, szalon-csiszoláson ment át anyja, Ausztriai Anna és az udvarhölgyek körében. Mikor aztán Mazarin meghalt, Lajos meggyászolta, emlékét minden módon, királyilag megtisztelte, de bizalmas embereinek azért megmondott anynyit, hogy: „Ha még csak egy rövid idővel is tovább él, igazán nem tudom, mit csináltam volna!”

És Mazarinnal szemben való magatartása elvezet ben-

nünket jellemének alapvető sajátosságához: a végtelen, jóformán soha nem hibázó tapintathoz. Ez kíséri mindenben és mikor azt olvassuk a róla rajongással író historikusoknál, hogy „uralkodása alatt mintegy varázsütésre támadtak a nagy hadvezérek, szónokok, művészek, írók, mintha mindegyikük egyéniségéből a király lángelméje sugárzott volna vissza”, érezzük, hogy az igazság bizony az, hogy a királynak lángelméje ugyan nem volt, de ahol az megvolt másokban, azt meg is tudta látni, meg is tudta becsülni. Az elsőre ifjúságának sok nehéz helyzetében szerzett emberismerete, a másokra természetlőt nyert tapintata képesítette. És aki a tehetségeket meg is tudja látni, meg is tudja becsülni, annál, — ha véletlenül még király is, — ez a kettő természetesen vezet oda a harmadikhoz, hogy kit-kit oda is helyezzen arra a polcra, ahol tehetségei legjobban érvényesültek. Ez a magyarázata annak, hogy Lajos alatt a szószékeket Bossuet-kés Fénélon-ok töltik be, hogy az udvari színházaknak Corneille és Molière írnak, hogy a palotákat p. o. Mansart építi, a falakat Le Moisse festi, a haditerveket Louvois készíti el és a marsall-botokat Condé meg Turenne hordozzák.

Azok is, akik XIV. Lajosban szellemóriást láttak, de azok is, akik nem tudnak benne mást látni, mint egy laza erkölcsű kor és a léha udvari élet kalandjainak gáláns hősét, haszonnal olvashatnák el azt a néhány lapot, melyet XIV. Lajos sebtében írt tele unokája, V. Fülöp számára, mikor ezt spanyol királlyá választották. Egy nagy király mély állambölcsessége talán nincs benne, de egy grand seigneurnek nem tévedő tapintata és egy sokat látott embernek józan életismerete szól belőle, valamint egy szépen gondolkozó és emberiesen érző lélek is; szóval minden sora azt hirdeti, hogy, mint mondtuk, sem nem orias, sem nem törpe az, aki előttünk áll, hanem emberi méremegmérhető ember, kit a szinte varázsosan vonzó egyé-

niség meg a milliók fölött való állás könnyen áraszthatott el olyan ragyogásokkal, hogy sokak szemében napkirálynak lássék.

De ha nap volt, egyéniségének nagy és sötét napfoltjai sem hiányoztak.

Mint politikus, mint hadviselő, mint diplomata, nem egyszer követte el azt a hibát, hogy az eszközöket és célokat nem, helyes arányban válogatta össze; nagy célokra néha elégtelenül csekély, közepes célokra túlságosan nagy eszközöket mozdított meg; külpolitikája éppen úgy mutat erre példákat, mint államháztartása; és nagy népszerűségének két ízben való megcsökkenése is mindig ilyen eseményekre vihető vissza.

De ha ilyen tévedéseivel, valamint követelő és makacs természetével szemben bajos eldönteni, mennyi volt ebben a saját, eredendő gyöngesége és mennyit nevelt bele a korszellem, a környezet, a kivételes helyzet, amelyet elfoglalt, a hízélgés, a csaknem istenítő hódolat, akkor mindezt még nehezebben határoznunk meg életének és jellemének annál a mély és, sötét árnyfoltjánál, amelynél fogva egy egész csoport kegyencnö neve fonódott bele az ő uralkodásának történetébe. Ki mondja meg, mily mértékben vitte bele mindebbe a saját jelme és mennyire sodorták bele mások azt a napkirályt, aki' abban bizonyára a nap volt, hogy ragyogó diadalútja mentén minden virág ő felé fordult, neki pompázott.

A legszebbek között törékeny szépségű, hullatag fehér rózsza volt az egyik, aki igazán szívet szívért adott; és mikor évek múlva a napkirály tovább haladva, magára hagyta, a szegény fehér-rózsza ellenkezés nélkül lehajtotta a fejét bánatában és azt kívánta, hogy azt a fejet két koronától fosszák meg; a hercegnői rang koronájától, meg fürtös hajának arany-koronájától is, hogy ott, a karmelita zárdában, hova elvonult, Louise;

de la Vallière hercegnőből ne maradjon más, mint Louise de la Miséricorde, aki már ekkor olyan távol állott a világtól, hogy fiának halála hírére is csak azt tudta mondani: „Születése volt az, amit igazán siratnom kellene, nem a halála.”

A fehér rózsza után a fejedelmi, merész, dacos szépségij égő gránát-virág következett, Montespan grófnő, akit két testvérével együtt a kor legszebb asszonyainak tartottak. És szépségét csak emelte az a merész, vidám, élesen visszavágni tudó elmesség, ami szintén családi vonás volt fiúk és leányokban egyaránt és amit róluk „esprit Mortemar”-nak nevezett az udvar Montespenné leánynevéről.

A harmadiknak történetével foglalkozva pedig az a kérdés tolul elénk, mi lehet a magyarázata annak, hogy a napkirály mindezek után legtartosabban annál állapotodott meg, aki az előbbieket mellett inkább olyan volt, mint valami sötét, bársonyos pompájú iris virág, merev is, hideg is valamelyest és amely inkább összetörik, semhogy könnyedén meghajolva porba, sárba érjen.

Akiről eddig legtöbbet mondtunk, az a király volt; igen, de amit életéből elmondtunk, arra mind szükség van akkor, ha a Mme de Maintenon pályáját akarjuk megérteni.

Ez a két élet a világiékének úgyszólván két olyan ellentett sarkpontján indult meg és olyan kevéssé látszott úgy indulni, mintha valaha is összeérhetne, hogy mind a kettőt szükség követnünk szemmel, ha meg akarjuk érteni, hogy találkozhattak azok össze; mi közelítette, hajlította ezt a két pályát egymás irányába?

Úgy tetszik, mintha a király életének, jellemének minden említett részlete magyarázna valamit abból a szerepből, amelyet Mme de Maintenon játszott XIV. Lajos életében.

D'Aubigné Constant ősnemes családból való, eszes, nyughatatlan, kalandosvérű ember volt, aki arra gondolt, hogy jobb lenne neki valahol a Carolinákon próbálni szerencsét a helyett, hogy az udvartól várja a boldogulását. Terve érdekében az angol udvarral, politikai körökkel érintkezett; ezzel olyan erős gyanúba keverte magát, hogy a Trompette várban fogságba került. A vár kormányzójának, Cardillac, délfraanciaországi nemesnek a leánya azonban nagy bátorsággal és nagy leleményességgel kiszabadította; d'Aubigné pedig feleségül vette a szabadítóját és a várból egyenesen a Carouünákra vitte. Néhány esztendő múlva visszatértek Franciaországba és ekkor az udvar még szigorúbb szemmel nézve őket, mint eddig, mind a kettőt bezáratta Niortban. Itt, a niort-i fogságban született í635-ben d'Aubigné Françoise, aki arra volt szánva, hogy a börtön sötétjéből csaknem a trón fényéig emelkedjék. De sok nehézségen, sok viszontagságon keresztül.

Mikor hároméves volt, szülei, szabadulásuk után kiköltöztek Amerikába. Itt egy nap igazán csak egy szempillantáson múlt, hogy a gyermek meg nem halt szörnyű halállal. A szolga, akire reá bízták, hanyagságból ott hagyta a folyóparton és a bokrok közül előcsúszó mérges kígyó már alig volt egy lábnyira a gyermektől, mikor mégis észrevették és megmentették a haláltól.

Tizenkétéves korában, éppen mikor lelki világa nyílni kezd, képzelete ébredni kezdett, szülei meghaltak és az árva gyermeket hazahozták Franciaországba, ahol nagynénje, de Neuillant-né (a navailles-i hercegnő anyjának) házához került.

Ha a szülők halálával minden gyermek életére nagy árny, nagy sötétség borul, úgy ennek a gyermeknek az életében ez az árny, ez a sötétség kétszeresen mély volt és sűrű valóban. Mert lelki életére, gyermeki kedélyére is reávetődött nemcsak az a sötétség, amely a veszteségből természetesen eredt, ha-

nem az is, amelynek már nem kellett volna csatlakoznia emehez; ugyanis a gyámánya kedélytelen, rideg vasszigorúsága.

Az élénkeszü, szabadon nevelt gyermek, Amerika tágas, téres világából odahozva, mint valami tropikus égövi, szines-tollu kis madár, úgy volt bezárva egy kolostorszerűen rideg ház rideg légkörébe. Egy tavaszi napon, mikor a mandulafák rózsaszínű bokrétája olyan vidám, táncos kedvvel hajladozott a kék levegőben és mikor a zöld bársonymoha tele volt hintve a kankalin aranycsillagaival, a gyermek egyszer dúdolva ment be a házba és mikor ezért a vétekért mentegetésül azt mondta: „Nem tehetek róla, néni, de úgy kell örülnöm a virágoknak meg a tavasznak”, — a felelet az volt, hogy a földi dolgokból semmit sem szabad az embernek úgy élvezni, hogy az igazán kedvessé váljék előtte. És hogy ez a veszedelem meg ne történjék, egy hétig nem volt szabad a kis leánynak a kertet látnia.

Játék nélkül, leánypajtások nélkül, öröm nélkül nőtt föl a leány; mérlegeljük meg ezt előbb jól, mielőtt reádobnánk a követ azért, hogy magasratörővé vált.

Mindnyájan láttunk már olyan növényt, amely sötét, napfénytelen fogságban él; meleg levegő, szabad szellő, harmat nem éri, csak valahol a magas ablakban látja a világosságot. Vidám virágba borulása nem lesz az ilyen növénynek ott a sötétben; csak törtetni fog, a kétségbeesés erejével föl, a világosság felé. Hogy mi van ott künn, az ablakon túl, nem kérdi, nem bánja, de feltör odáig, hogy kijusson innen ...

Az Enfer-utcában, ahol d'Aubigné Françoise lakott, volt egy másik ház is, ahová sokan jártak az irodalom, az udvar, meg a politika ismert emberei közül, de ahonnan a gazdát nem látták kilépni soha. Hogyan is látták volna! Mikor benn a szobákban is csak csúszva-mászva tudott úgyszólván egyik helyről a másikra jutni. Ha a képzelet a nyomorékságnak minden

; faját összehalmozná egy emberi alakba, akkor állana talán előttünk az a szegény ember-rom, Scarron, a költő.

Más embernek a nyomorék voltáról mindig kínos beszélni; hadd mondja el inkább ő maga, milyen volt:

Un pauvre,
Très maigret
Au col tors
Dont le corps
Tout tortu
Tout bossu
Suranné
Décharné
Est réduit
Jour et nuit
À souffrir
Sans guérir
Des tourmens
Véhémens.

És lám, ez, hogy magát így le tudta írni könnyörtelenül, de humorizálva s még a versforma játékos voltával is jelezve, hogy nem komolyan kesereg a maga baján, ez legjobban jellemző arra, hogy ki volt Scarron, akinek gyöngé, elkínzott testében egy óriás lelkiereje lakott. Vidám tudott lenni verseiben is, meg házanépével, barátaival való érintkezésében is minden szenvedései között. Az Eufér-utca két házának volt néhány közös ismerőse, akik megfordultak Scarronnál is, De Neuillantné asszonynál is, így lassanként két tökéletesen ellentétes emberi lény, a ragyogó szépségű, fiatal, az élettől még mindent méltán váró Françoise, meg az idős, a beteg és a sorstól teljes reménytelenségre kárhoztatott Scarron találkoztak és mikor Scarron megkérte Françoise kezét, ez készségesen mondott igent.

Mi történhetett e két lélekben; mennyi volt a leány lelkében egyszerűen a szabadulni vágyás, talán az egy lépcsőfokkal való emelkedés vágya és mennyi a szájalom, a barátságos rokonézés a szerencsétlen, de nagyeszű ember iránt, nem volna

könnyű eldönteni, de az az egy tisztán áll előttünk az asszony életéből, hogy ha elvállalta ezt a nehéz helyzetet, akkor azután állott is elébe egész erejével és a kötelességét olyan odaadással, olyan lelkiismeretesen teljesítette, ahogy az csak előkelő és felsőbbbbséges lelkektől telik és ez a tény maga mintegy kettőspont gyanánt áll ennek az asszonynak az élete történetében; mikor idáig elérünk, úgy érezzük, hogy a legfontosabbnak még csak ezután kell következnie. A nagy kötelességtudás mindig nagyrahitottságot jelent.

A költő szép, fiatal, elmés és magát egyre tökéletesítő, a műveltségben egyre emelkedő feleségének híre természetesen csak még jobban vonzotta a baráti kört és a Scarron kis otthona most már igazán valóságos központja lett az irodalmi és udvari világnak s ezek között különösen azoknak, akik már tőrhetetlennek kezdték találni a Mazarin uralmát és La Fronde név alatt szövetkeztek ellene. Mily sajtáságos, hogy XIV. Lajos és Scarronné, akik egymástól ekkor még oly távol álltak, egyet máris közösen érezték: hogy Mazarin kezéből ki kellene ragadni a főhatalmat.

És hogy ennek az asszonynak a befolyását, emelő, megtisztító hatását érezni kellett minden lelki életnek, aki vele érintkezésbe került, azt már Scarron irodalmi munkái is tisztán mutatják. Scarron gondolatai emelkedettebbek, tréfái enyhébbek, kifejezései szelídebbek és kellemesebbek mindabban, amit házassága után írt.

Multak azonban az évek és Scarron hírneve egyre növekedett, de ereje egyre enyészett. Látta a halál árnyát felhúzódni a szemhatárra. Vígán, nevetve fogadta azt is; legbizalmasabb barátja is csak egyszer hallott tőle komoly célzást a halálára. Az igaz, hogy ez az egy szó azután komoly volt az ünnepélyesig, mikor azt mondta: „A sír küszöbén csak egyet sajnálok, hogy nem hagyhatok vagyont a feleségemnek, aki-

nek az értéke megmérhetetlen és akit csak csodálni és magasztalni tu ok.”

Az asszony ott ült mellette akkor is, férje vértelen, landadt kezét fogva, mikor egy nap rettentő csuklás lepte meg Scarront. Néhány pillanatra enyhült csak a roham órák után és Scarron még akkor is így szólalt meg: „Micsoda szatírát írok én a csuklásra, csak meggyógyuljak!” Csakhogy nem gyógyult meg. Rövid idővel ezután a rokonok meg a cselédek mind ott könnyeztek már az ágya körül. Scarron rájuk nézett és azt mondta: „Nem rikathatlak meg a halálommal sem jobban, fiaim annál, ahogy életemben sokszor megnevettettek.”

De azért megrikatta mindnyájukat nagyon, mert néhány perc múlva meghalt.

Mínthogy elég kényelmes életük eszközét úgyszólván kizárólag a Scarron írói keresménye szolgáltatta, szép fiatal özvegye úgy maradt, csaknem egy fillér nélkül. Mikor sok bátorításra benyújtotta kérvényét a királyhoz, ezeröttszáz livre nyugdíjért könyörögve, Montespan marquisnő volt az, aki szót tett azért a szegény asszonyért és a király csakugyan adott is neki kétezer livret.

Montespan grófnő nem fecsérelte el ezt a jó szót hiába, amit Scaronnéért tett, mert tíz év múlva, mikor La Vallière után már Montespanné következett a királynői korona nélkül való uralkodásban, megjött az alkalom, hogy Scarronné is tegyen neki szolgálatot. 1670-ben született Montespan grófné fia, akinek a neve is, Bourbon Lajos Ágost, valamint a rangja is „le duc de Maine” hangosan mondja el a maga mondanivalóját. A gyermek hibás lábbal született és mivel neveltetni úgyis titokban akarták, kaptak az orvos parancsán, hogy mielőbb Barège fürdő vizét kell a gyermeknek használnia, amint néhány éves lesz.

A királynak két év múlva eszébe jutott a visszavonult-

ságban élő Mme Scarron és fölszólíttatta közvetve, elvállalná-e a gyermek nevelését, kit ekkor már öccsével együtt kívántak Scarronné gondjaira bízni. Ez vállalkozott reá némi ellenkezés után, de természetesen, mire minden pontot meghatároztak, addig szükség volt többszöri levélváltásra is. Scarronné mindannyiszor egyenesen a királynak írt. Szálltak, szálltak a levelek; a királyt néha meglepték, egyszer-kétszer csaknem megharagították, de mindig, kivétel nélkül mindig érdekelték. Jobban el volt rá tökéve, mint valaha, hogy a grófnő gyermekeit csak erre az asszonyra fogja bízni.

Végre meg volt határozva a nap is, mikor Mme Scarron először jelenik meg az udvarnál. A királyi palota ezerszínű ragyogásával volt tele a selymeknek, brokátoknak, virágoknak, ékköveknek, mikor az előterem lakáj sorain át beröppent a név a nagyterem küszöbéig: Mme Scarron. És megjelent egy fehérarcú, komoly, méltóságos, de mégis nagyon szende viselkedésű asszony, talpig fekete bársonyba öltözve; magasra fésült hajában a homlok fölött az akkori divat szerint való, félgnyílt legyezőalaku szalagdísz is fekete volt csak. Így jött, virág nélkül, ékszer nélkül, mint akinek az életben az öröme és a fényre már nem lehet igénye.

Ekkor volt harmincnyolc esztendő.

És itt következik be életének lélektanilag oly érdekes fordulata. Látjuk, amint odaadással, tökéletes eredménnyel teljesíti kötelességét évekig egy asszony iránt, akinek hálával tartozott; igen, de egyben látjuk azt is, hogy néhány év múlva a király egyre több és több figyelmet fordít Scarronné asszony minden szavára. Kezdi észrevenni és ezt nem is titkolja el, hogy a mulatságos, élénk, csattanós, de nem mindig gyöngéd „esprit Mortemar”-nál van vonzóbb is: a szelíd, a valódi tudástól szerénnyé, tartózkodóvá lett föllépés, az alkalmazkodni tudás; és kezdi belátni, hogy ha a moll hangnemben tartott meló-

diák nem olyan ragyogóak is, mint a dűrban levők, azért, hogy hogy nem, az utat a szívhez rendesen azok találják meg jobban.

És amit mások már kezdtek észrevenni, azt éppen Scarronné asszony ne vette volna észre? Az, akit a király figyelme illetett és egyben az, akinek az esze is élesebb volt, mint a legtöbbeké ott az udvarban?

Hogy mennyire észrevette, azt gyóntatójával és a királlyal való levelezéseiből tudjuk és lelki fejlődésének ez a korszaka nemcsak azért érdekes, mert magának az asszonynak egyéni gyöngeségeit tárja föl, hanem mert rávilágít arra is, milyen vétkes az általános korszellem sokszor a legkiválóbb egyéniségek alakításában is. Itt áll előttünk egy asszony, aki finom lelkű, elmés, nagy tudású, erkölcsileg ösztönszerűen, lelki kényszerből tiszta; a tisztátlant, a durvát, az alacsonyát nemcsak passzív magatartással gyűlöli, de valóságosan enyhésztő hatással van arra, mint a tiszta napfény a penész, a rothadás gombáira. Ezek nem maradhatnak meg a közelében. Mint ahogy férje költészete, baráti körének tónusa is tisztult, emelkedett ez asszony hatása alatt, úgy immár Montespan asszony világa is kezdi érezni e hatást. Egyik tagadja, másik neveti, a harmadik gyűlöli, de érezni mind érzik. És ime mégis, ez az asszony, akiben hogy nagylelkűség, önzetlenség is volt sok, azt későbbi éveinek történetével bizonyíthatjuk, az az asszony elkezdti játszani azt a bujósdi játékot a maga lelkiismeretével, a vallási kötelességgel, a jónak és rossznak ismeretével, amit igazán semmi, de semmi sem magyaráz meg, mint annak a kornak nagy képmutatása, az önmaguk és mindenki más előtt való hazudozásnak az a komédiája, amelyre úgy érezzük, mintha bűnhődés nélkül nem volna szabad a vallásosság szót használni. Az a kor volt ez etikailag és vallásilag, amely a megfizetett misék száma, az ajándékozott gyertyák hossza és gyertyatartók súlya szerint mérte a vallásosságot; az a kor, amelyben egy

Molièrenek a maga óriási igazmondásával és bátorságával szinte lehetetlen lett volna meg nem írnia a Tartuffe-öt, a kép-mutató vallásosság e torzalakját.

Scarronné bevallja gyóntatójának, hogy úgy látszik, a király figyelme mihamar vetélytársává fogja őt tenni egykori jótevőjének, Montespannénak. Tanácsot kér olyan módon, mint ahogy azok szokták tenni, akik szeretnék, hogy valaki rá-beszélje őket arra, amit tenni akarnak. És Gobelin, az abbé, elég járatos volt a szalonpolitikában arra, hogy Scarronnéban már meglássa a kelő napot és leboruljon előtte. Helyesli minden szavát; helyesli a nagyravágyásnak és vallásos alázatos-ságnak azt a különös keverékét is, amelyet sem ez az asszony, sem ez a kor nem tartott összeférhetetlenek. És Scarronné-nak ez időszakból írott levelei nemcsak a maga lelki arcképét rajzolják meg, de a királyét is; benne is látjuk a méltóságnak és gyöngeségnek, a komolyságnak és kacér galanterienak azt a merész összekeverését, amelyet talán csak abban a világban lehetett megérteni, ahol az udvar fényes népe egyaránt tudott extázisba esni Bossuetnek egy-egy mélységes péroraision-ia, meg az udvari poéták frivol madrigal-lai hallatára.

Sőt Gobelin apát vezetése alatt Scarronné lassanként megerősödik abban a hitben, hogy hiszen ő semmiképp sem vált hálátlanná Montespanné asszony iránt, mert ha elhatározza, hogy közeledni engedi a királyt, ezt csak azért teszi, hogy Montespanné hatásánál jobb, vallásos, erkölcsi befolyással le-hessen reá és az udvarra.

De mikor képmutatásáról ítélünk, megint látnunk kell, hogy úgy mint a király, Scarronné sem volt erények vagy hi-bák összessége, hanem emberi lény, mert hiszen bármennyire hijjával volt is az őszinteségnek akkor, mikor a saját nagyra-vágyását takarta a király, a gyóntatója, meg maga előtt és csak a király és az egész udvar erkölcsi javáról beszélt, az

bizonyos, hogy ezt is csodálatos céltudatossággal tudta a szeme előtt tartani és hűségesen szolgálni.

Maga a király sem szabad ettől a képmutató szellemétől a kornak, mert ime, az a mindenható uralkodó, aki politikai allianceokat és szalonregényeket úgy kezdett meg vagy úgy dobott félre, hogy azért soha senkinek számot adnia nem kellett, most egyszerre azt kezdi hangoztatni, hogy ő hibázott, vétkezett; Montesper grófnőnek férje van; jogtalanul a családok békéjét feldúlni nem szabad. Nekik szakítaniok kell.

Talán megindulnánk ezen a hirtelen megtérésen, ha száz meg száz bizonyíték világosan nem mutatná a könnyörtelen tényt, hogy a király bizony reáunt Montesper asszonyra. Nem mintha nem lett volna szép ekkor is, hanem mert egy kissé nagyon is próbára tette a mindig nagylelkű, mindig áldozatra-kész királyt. Vagy magáért, vagy a gyermekeiért mindig kívánt valamit, címet, rangemelést, királyi családbeli házasságot, szóval elfeledte azt, hogy az önzésnek, minden egyéb erkölcsi prédikációkban is ostorozott sajátsága mellett megvan az a nagy veszedelme is, hogy — untat.

A király tehát eljátszotta a másolatát annak a bűnbánásnak, amelyet VIII. Henrik kezdett hirtelen mutatni, belátva, hogy neki nem lett volna szabad, sőt bűn volt nőül vennie Arragoniai Katalint; — jóvá is teszi tehát, elválik tőle, mert nem akarja hibás tettét továbbra is fenntartani. — Igen, mert ekkor már Boleyn Annát szerette.

Lajos király szívében is attól kezdve talált helyet az önvád, mióta a szerelem kihalt belőle.

1681-től 1686-ig tartott a király és Scarronné asszony között az a sajátságos viszony, ami a király részéről csupa gyöngédség és meghódolás, de megdöbbenés is, mint mikor valaki viadal közben az ellenfelet sokkal erősebbnek találja,

mint várta; — a Madame de Maintenon részéről pedig, — mert ekkor már az volt a neve a maintenon-i birtok révén, melyet a király adományából vett, — csupa odaadó hódolat a király iránt és csupa tartózkodó ellenkezés az emberrel szemben. Saját maga jellemzi ezt a csatározást legjobban, mikor unokanővéreinek, Mme de Frontenacnak azt írja a királyról: „Mindig visszautasítva küldöm el, de sohasem kétségbeejtve.”

Hogy az új kegyeltnek emelkedésével az ellenségek száma is emelkedett, az érthető. Némelyeket egyedül a Vallière és Montespan uralom óriási költségeire való visszagondolás is félelemmel és ellenséges érzéssel töltött el; de voltak olyanok is, akik egyenesen a királynői címet féltették már attól az asszonytól, akinek megkérdezése nélkül a király nem tett semmit.

Annak, akit az udvari memoírok is, a történelem is utóbb sok keménységgel vádoltak, adjuk meg azt, hogy igen sok esetben ő volt az, aki a királyt engedékenységre bírta olyanok iránt is, akik éppen neki magának voltak ellenségei. Tudta jól, hogy Louvois miniszter, könyörgésének hevességében egyszer térdre vetette magát a király előtt és úgy kérte, hogy ne vegye nőül Maintenon asszonyt. Tudta és teljesen megbocsátott neki. Modenái Máriának, Jakab özvegyének sorsán, mikor könyörögni jött pártfogásért a királyhoz, Maintenon asszonymak esett meg a szíve és a király neki engedett, mikor a pártfogást megadta. Mikor pedig a szerencsétlen hollandi háborút Lajos makacsul tovább akarta folytatni és Beauvilliers a nép nyomoráról beszélt a királynak, Maintenon asszony volt az, aki sírva fakadt és úgy kérte a királyt, ne terhelje a lelkét a nép nyomorának tovább való fokozásával.

Azt kérdezzük ekkor, hogyan áll tehát a dolog arra a sötét pontjára nézve ez asszony pályájának, amit oly ismert tény gyanánt emlegetnek, hogy ugyanis ő bízta reá a királyt

annak a nantes-i edictumnak visszavonására, amely a protestánsoknak teljes vallásszabadságot biztosított volt és amelynek visszavonása ezer meg ezer hugonotta családot tett földönfutóvá.

Az a körülmény mindenesetre ellene szól, hogy benne is sok volt a kornak abból a vallásosságából, mely, érezve, hogy a hit tanai tetteben nem sokszor nyilvánulnak meg náluk, a dogmatizálással akarják ezt pótolni, valamint az is lehet, hogy ez az asszony, akinél a gondolkozásban itt-ott váratlan korlátok látszanak, a vallásban oda talán nem tudott emelkedni, ahol ez már szeretetet tanít mindenki iránt, csak odáig, ahol még tud valaki más vallások iránt gyűlöletet is érezni.

Lehet. De nem valószínű, hogy az a régi francia mémoire „Le siècle de Louis XIV” találja legjobban fején a szöveget, mikor azt mondja, hogy Maintenon asszony az ediktum visszavonását nem kívánta, csak elég gyöngye volt arra, hogy ne ellenezze. És a könyv itt úgy rajzolja meg az ő egész jellemképét, hogy az ebben a néhány mondatban foglalható össze: „Maintenonné asszony minden más tekintetet elfelejtett, ha attól félt, hogy a királynak megütközést szerez ... Ez az asszony nem volt elég erőszakos, sem arra, hogy állását használva, rokonaival jót tegyen, sem arra, hogy másoknak ártson ... A király voltaképp kellemes és megadó, alázatos társat talált benne, aki azt akarta, hogy emelkedését önzetlensége kedvéért meg tudják neki bocsátani.”

Nem lehetetlen, hogy e néhány megjegyzésben a francia gondolkozás „sobre” realizmusának igen jó példáját látjuk, amely sem nem magasztal, sem porba nem sújt, mikor bírál.

Az emelkedés pedig tartott egyre. Ez az asszony, mint ugyanez a mémoire mondja, „inspira à Louis XIV tant de tendresse et de scrupule”, hogy a király nem látott maga előtt más utat, mint azt, amely az oltárhoz vezet. És így 1686-ban, a

párisi érsek összeeskette a királyt és Madame de Maintenont, aki ekkor ötvenkét éves volt már.

Itt megint csak azt mondhatjuk, hogy ezt az eseményt mindkettőjük egyéniségével és életével magyarázhatni meg. Képzéljük el a királyt. Háborúi, külpolitikai veszteségei folytán kissé megfogyatkozott prestige és népszerűség birtokában, negyvennyolc eszendővel az ő számára sem jelentett már Versailles fényes vígsága annyit, mint régen; nem természetes-e, hogy a nőnek is más típusa bilincselte le, mint húsz évvel azelőtt? A jansenisták, a kvietisták szigorú vallási áramlatát a katolikus világ sem ignorálhatta és a megkomolyodás megmészárlta még Versailles is, mint virágos kertet a köd szürke fátyola. Csoda-e, ha a királynál is elkészültebb talajra lelt Maintenon asszony befolyása most, mint lelt volna régen? Fáradt volt a király. Amire vágyott, nem izgalom volt, de nyugalom és ennek az asszonynak a felsőbbbéges okossága sohasem világlik ki talán jobban, mint abból a képből, amelyet az előbb idézett francia könyv rajzol, megmutatva, mennyire éppen azt nyújtotta ez a házasság a királynak, amire a lelke vágyott.

„E magas polcra való emelkedése voltaképp nagy visszavonulást jelentett neki. Lakosztályában, mely egy emeleten volt a királyéval, csekély számú társaság fogadására szorítkozott. A király mindennap átment hozzá, ebédután is, valamint vacsora előtt és után is és ott tartózkodott éjfélig. Ott dolgozott és tanácskozott a miniszterekkel, mialatt Maintenonné asszony vagy olvasott, vagy kézimunkával foglalkozott; sohasem vegyülve azllamügyekbe, sőt látszólag nem is törődve azokkal. Inkább kedvében akart járnai annak, aki kormányzott, semmint kormányozni.”

Pedig, mint mondtuk, különös korlátai mégis voltak a gondolkozásának. Racinet sajnálta ugyan, mikor erre a király

megharagudott, de nem tudta védeni, sőt csak ártott neki, mikor szólt róla; továbbá az olyan nagy jellem, mint Catinat tábornagy volt, a legönzetlenebb és legszerényebb lelkű nagy hazafi, teljesen kívül állott azon a határon, ahová Maintenonné megértése el tudott jutni.

De hogy ezt a sajátságosan kényes helyzetet, mikor — „la femme du roi” volt, de nem „reine”; — mikor az egész királyi család látogatta, de nyilvános udvari funkciókban nem vett részt, mily ügyesen tudta viselni, azt talán semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Saint-Cyrben levő intézetet, ahol a szegényebb sorsú, de előkelő főnemesi családok leányait nevelték, ő vezette csodálatos eredménnyel.

Milyen finom tapintata szól az asszonyi léleknek azokból a rövid mondatokból, melyeket a „saint-cyri kisasszonyok” füzetébe írt! Minden fiatal leánynak magával kellene vinni azokat az életbe. Hogy pedig mások helyzetéről, de a magáéről is milyen tisztán látó szemmel tudott ítélni, arra elég a világos, kicsiszolt francia íévéprózának az a klasszikus példája, melyet unokahúgának, de Villette kisasszonynak írt, figyelemztetve a fiatal leányt, hogy nem szívesen látja ennél azt a gögöt, amely bizonyosan a környező kényeztetés nyomán támadt benne. A többek közt így ír: „Nem tudom, kedves húgom, ön sugalmazza-e a büszkeséget a saint-cyri kisasszonyoknak, vagy ellenkezőleg ön nyeri azt tőlük, de a valóság az, hogy ön szenvedhetetlen lesz, ha nem lesz alázatosabb. Fontos személynek képzei talán magát azért, mert olyan házban született, ahol a király mindennap megfordul? Amint a király meghal, másnapra rá sem az utódja, sem senki azok közül, akik önt most kényeztetik, rá sem fog nézni sem önre, sem Saint-Cyrre. Ha a király előbb meghalna, semmint ön férjhez megy, akkor majd valami vidéki nemeshez mehet hozzá csekély hozományyal és nagy göggel. Ha pedig az én életemben talán valami

főúr venné el önt, az csak annyira fogja becsülni, amennyire tetszeni tud neki, tetszeni pedig nem fog mással, mint szendeggel, abból pedig nincs önben egy szemernyi sem.

Gondoljon arra, hogy egyedül nagynénjének a szerencséje alapíthatja meg az önét és akkor mosolyoghat azon a hizelgésen, amivel körülveszik. Ön talán én fölém akar emelkedni? Ne képzelődjék; én ugyan nagyon kevés vagyok, de ön, kedvesem, semmi!”

Folyt az a csöndes élet ott a palotában tovább; elégedett, boldog élet a király részéről; de hogy az a nagyratörő asszony maga elégedett volt-e, nem könnyű megmondani; mert egy-két bizalmas emberének nagy csalódásról panaszodik és arról, hogy ha az ember szép volt is, szeretett, ünnepeelt is, majd magas szellemi körben, utóbb nagy társadalmi magaslaton élt, „tous les états laissent un vide affreux.”

Ki tudja, mi tölthette volna be azt az űrt?

De kicsinyesen nem panaszkodott, kívánni nem kívánt anyagiakban semmit; esküvőjekor a király semmit sem biztosított neki szerződésileg és ez az asszony meg tudta állni mind haláláig, hogy azt egy szóval se kérje: — mikor pedig a dél-franciaországi kegyetlen kemény tél mind elpusztította az olajerdőket és nagy nyomort teremtett, Madame de Maintenon volt az első, aki az udvarnak példát adott a lemondásra és segítségnyújtásra azzal, hogy zabkenyéren kezdett élni.

Multak az évek és a megkomolyodás szürke ködleplét, amely Versaillesra borult, gyászlepellé sűrítette az a sok csapás, amely a Bourbon-házra érte. Hirtelen, csaknem titokzatos halálesetek fordultak elő, mérgezések, orgyilkosságok szörnyű vádjait kavarva föl; majd új bánatot teremtve hangzott föl ez a hír: Beteg a király.

Hogyne lett volna az egész élet Franciaországban komolyabb, csöndesebb és hogyne adott volna hozzá mindez ahhoz

a tekintélyhez, mely Maintenon asszonyt környezte. 1715 szeptember elsején azután a király, aki talán sohasem volt erősebb lelkű, környezetéhez nyájásabb, mint gyötrelmes betegségében, ránézett a zokogó szolgálókra, udvaroncokra és azt mondta: „Ne sírjatok fiaim, hiszen csak nem gondoltátok, hogy halhatatlan vagyok?” majd odanyújtotta kezét Maintenonné asszonynak és mosolyogva mondta: „Nem hittem volna, hogy ilyen könnyű legyen meghalni.”

Hogy pedig annak a csöndes, komoly, szelíd asszonynak az életbölcseége milyen nagy volt, mikor eddig is szerény, visszavonult életet tanácsolt neki, csak most látszott meg igazi nagyságában: mert mennyivel könnyebb volt neki, a király özvegyének egyszerűen csak folytatni azt a csöndes életet, mint ha zajos szereplés után kellett volna most a háttérbe húzódnia.

A király az Orleansi herceg nagylelkűségébe ajánlotta és így nyolcvanezer livret kapott évenként élete végéig. Csakhogy az a vég nem késett soká és négy évre a király halála után meghalt az özvegye is Saint-Cyrben, ahová özvegységében teljesen visszavonult, haláláig folytatva munkásságát és fenntartva befolyását.

És ha gondolatunk végigsiklik ennek az asszonynak tüneményes fölemelkedésén, gyöngeségein, elért és el nem ért álmain, akkor megkap bennünket a kérdés, mindezeknek emlékeiből mennyi mozdulhatott meg a lelkében, mikor Saint-Cyrben egyszer ezt írta: *La mort nous égalera tous; il n'y aura plus que nos bonnes oeuvres qui y mettront la différence.*